

A jogfogalom néhány kérdése a szovjet jogtudományban

PÉTERI ZOLTÁN

I.

Engels állapítja meg egyik híres levelében, hogy az államhatalom háromféleképpen gyakorolhat visszahatást a társadalom gazdasági fejlődésére. Haladhat ugyanabban az irányban, s akkor gyorsítja ezt a fejlődést, haladhat ellenkező irányban, s akkor az állam — az objektív törvényszerűségek erejénél fogva — előbb-utóbb tönkremegy, végül pedig előfordulhat olyan eset, hogy az állam egyes vonatkozásokban elősegíti, más vonatkozásokban pedig hátráltatja a gazdasági fejlődést.¹ A szocialista építés viszonyai között, amikor az állam politikája és a társadalom fejlődése ugyanazon irányba mutat, a felépítmenyi elemek — s elsősorban az állam és a jog — fejlődést gyorsító szerepe nem csupán abban áll és nyilvánul meg, hogy védi és megszilárdítja az alapját képező gazdasági rendet, hanem közvetlenül segíti is felszámolni a régi termelési viszonyok maradványait, résztvesz a régi alap teljes lerombolásában és az új felépítésében. Az állam és a jog új, megnövekedett szerepének, a társadalomra való visszahatásának vizsgálata egyike a szocialista állam- és jogtudomány legfontosabb feladatainak.

A szovjet jogi irodalomban az utóbbi évek során, de különösen az SzKP XX. kongresszusa óta, egyre nagyobb figyelmet szentelnek a jog gyakorlati megvalósulásával kapcsolatos kérdéseknek, elsősorban a jogszabályok és a realizáldásuk során keletkezett konkrét jogok és kötelezettségek, vagyis jogviszonyok összefüggésének.² Ez részben azzal magyarázható, hogy a kommunista társadalom építésének nagy feladatából a jogtudománynak is ki kell vennie a maga részét. A jog annak a tudatos politikának egyik eszköze, amely a felismert gazdasági és társadalmi törvényszerűségek ismeretében és azok felhasználása útján szervezi a dolgozók szükségleteinek mind fokozottabb kielégítését. A jogtudománynak tevékenyen részt kell vennie azoknak a formáknak és módszereknek a kidolgozásában, amelyek ezt a szervező munkát elősegítik és tökéletesítik.

Másrészt a jogviszonyok, s az ezzel kapcsolatos kérdések egyre fokozottabb mérvű feldolgozása arra vezethető vissza, hogy a szocialista törvényesség megszilárdításában döntő szerepet játszik a szocialista jog lényegének és szerepének helyes felismerése. Így nyilvánvaló, hogy a szocialista törvényesség, amelynek el nem hanyagolható oldala az állampolgárok törvényes jogainak védelme és biztosítása, az állampolgárok jólétének fokozására irányuló politika egyik jogi kifejeződése.

Ezekből az összefüggésekből is érthető, hogy a szovjet jogtudomány művelőinek a jogviszony elméleti kérdéseinek megvilágítására irányuló kutatásai szükségszerűen a jogelmélet más, ezzel összefüggő problémáinak vizsgálatához vezettek. E problémák közül kétségtelenül a legjelentősebb a jog mibenlétének alapvető kérdése, s ezzel kapcsolatban a jogfogalom meghatározásának problémája.

¹ Ld. Engels—Schmidthez. Marx—Engels, *Válogatott Művek* II. Szikra, Budapest, 1949. 492—493. o.

² Ld. pl. N. G. Alekszandrov, *Törvényesség és jogviszonyok a szovjet társadalomban*. Goszjurizdat, Moszkva, 1955. ; Sz. F. Kocsekjan, *Jogszabályok és jogviszonyok*. SzGP, 1955. 2. sz. 23—32. o. ; N. G. Alekszandrov, *A törvényesség és a jogrend a szocialista társadalomban*. SzGP, 1955. 5. sz. 1—16. o., magyarul: CGY. V—1955. 427—441. o. ; A. A. Piontkovszkij, *Az általános állam- és jogelmélet néhány kérdése*. SzGP, 1956. 1. sz. 14—27. o., magyarul: CGY. VI—1956. 99—113. o. ; I. E. Farber, *A jogfogalom kérdéséhez*. SzGP, 1957. 1. sz. 38—49. o. ; N. G. Alekszandrov, *Jogviszonyok és termelési viszonyok a szocialista társadalomban*. Vopr. Fil. 1957. 1. sz. 44—57. o. ; A. K. Sztalgevic, *A szocialista jogviszonyok elméletének néhány kérdése*. SzGP, 1957. 2. sz. 23—32. o.

Felmerülhet természetesen a kérdés: van-e jelentősége egy tudományos fogalom meghatározása körüli vitának, nem elkerülhetetlenül skolasztikus jellegű-e minden ilyen próbálkozás. A szovjet jogtudományban is teret hódított az a nézet, amely szerint „az alapvető jogi fogalmak és alapelvek marxista—leninista meghatározásainak a kidolgozása elkerülhetetlenül „elvont”, „absztrakt-skolasztikus” jellegű, elszakad az állami szervek gyakorlati tevékenységétől, a kommunista építés lényeges feladataitól.”³

Ismeretes, hogy a marxizmus—leninizmus klasszikusainak voltak bizonyos fenntartásuk a meghatározások tudományos értékéről,⁴ ez azonban nem vezetett részkről sem a meghatározások teljes elutasítására. Kétségtelen, hogy a meghatározásnak megvan a maga tudományos jelentősége, csak nem szabad olyan merev, lezárt keretnek tekintünk, amelyet gépiesen alkalmazunk a valóság sokrétű, gazdag megjelenési formáira. Az ilyen meghatározás valóban Prokrusztész-ágy volna, amely az élet, a gyakorlat számára nem sok segítséget nyújt. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a valóban tudományos fogalmak — s a marxista—leninista állam- és jogtudománynak ilyenekkel kell dolgoznia — a jelenségek lényeges vonásait, a köztük levő kapcsolatok és különbségek legfőbb ismérveit tükrözik vissza, akkor nem tagadhatjuk a meghatározások jelentőségét a fogalmak rögzítése, a fogalomzavar elhárítása, tehát a tudományos kutatómunka kiindulópontjának megteremtése terén. Engelsnek kétségkívül igaza van abban, hogy a meghatározások mindig elégtelenek. „Az egyetlen reális meghatározás magának a dolognak a kifejtése, ez pedig nem meghatározás többé.”⁵ Ahhoz, hogy valamely jelenséget megismerjünk, meg kell vizsgálnunk és összefüggésében ábrázolnunk annak valamennyi formáját. Ez — olyan bonyolult jelenség meghatározásánál, mint a jog — nyilván lehetetlen.

Ha azonban a jogi jelenségek tanulmányozása útján egyre közelebb jutunk a jog lényegének feltáráshoz, s kutatásaink eredményét — habár csak ideiglenes — meghatározás formájában rögzítjük, összefoglaljuk, úgy ezzel a marxizmus—leninizmus klasszikusainak nem egyszer alkalmazott munkamódszerét követjük. (Ld. például Marxnak az értéktöbbletről, Engelsnek az államról vagy Leninnek az imperializmusról adott meghatározását.)

A szovjet jogtudományt úgyszólván kezdettől fogva foglalkoztatta a jog mibenlétének kérdése. Az új, szocialista jogelmélet művelői már az Októberi Forradalmat követő években helyesen ismerték fel, hogy ezt a világtörténelmi jelentőségű társadalmi átalakulást a jogrendszer teljes átalakulásának kell követnie. Felismerték, hogy a szovjet jognak is új, a burzsoa jogtól minőségileg különböző jelenségnek kell lennie, melynek legfőbb sajátossága abban áll, hogy a forradalomban győztes proletariátus osztályérdekeit juttatja kifejezésre. Az új, szocialista jog sajátosságait kutató, a burzsoa jogtudománytól minőségileg különböző, szocialista jogelmélet megteremtése természetesen nem ment végbe zökkenők nélkül, vezethetett és vezetett is tudományos szempontból téves vagy politikailag káros eredményekhez. A forradalmat követő években, amikor még élénken élt a dolgozóknak a cári önkényuralom állama és joga iránti gyűlölet, s amikor még az életviszonyok nagy részére vonatkozólag hiányoztak az új, a proletariátus érdekeit szolgáló jogszabályok, teljesen érthető, hogy bizonyos nihilista magatartás uralkodott az államval és joggal szemben. Ilyen körülmények között a szovjet teoretikusok előtt álló egyik legfontosabb feladat volt az új, szocialista jog elméleti kérdéseinek megoldása s a jogi nihilizmus leküzdése. Az is érthető viszont, hogy elméleteikben háttérbe szorult a jog magatartási szabály-jellege, hiszen az új, szocialista magatartás-szabályok száma elenyészően csekély volt a régi cári jogrendszer jogszabályainak tömegéhez viszonyítva. Egyes szerzők — pl. Sztucska és Pasukanisz — a proletariátus akaratának és érdekeinek a konkrét társadalmi viszonyok rendezésében való tényleges érvényesülését tekintették az új, szocialista jog legfőbb jellegzetességének. Műveikben a jognak arra az oldalára helyezték a fő súlyt, amelyet az akkor leghaladóbbnak tekintett nyugati jogfilozófiai irányzat, a jogszociológia is hangsúlyozott: e tényleges érvényesülés követelményére.⁶ Mások, mint pl. a Petraszickijt követő és erősen a burzsoa jogi gondolkodás

³ „Az általános állam- és jogelmélet kérdéseinek további alkotó kidolgozásáért.” SzGP, 1955. 3. sz., magyarul: CGY. V—1955. 287. o.

⁴ Ld. pl. Engels, *Hogyan „forradalmasítja” Eugen Dühring úr a tudományt? Anti-Dühring*, Szikra, Budapest, 1950. 85. vagy 357. o.

⁵ Uo.

⁶ Sztucska pl. a szociológiai irányzat egyik legfőbb eredményének tekinti azt a felismerést, hogy maguk a speciálisan társadalmi viszonyok alkotják a jogot. A szocia-

hatása alatt álló Reiser az államból származó tételes joggal egy — az emberi pszichében gyökerező, ún. intuitív jogot állítottak szembe.⁷ Miután teljesen világossá vált a szovjet állam- és jog — mint a kapitalista környezettel szembeni védekezés legfőbb eszközei — fennmaradásának szükségessége, s az életviszonyok egyre nagyobb területét fogta át a szocialista állam jogszabályalkotó tevékenysége, ezzel párhuzamosan eltérbe került a jog normatív vonatkozásait kidomborító felfogás is. Ez a felfogás az 1938-ban tartott állam- és jogtudományi értekezleten teljes győzelmet aratott s Visinszkij kezdeményezésére az azóta is érvényben levő jogfogalom-meghatározásban jutott kifejezésre.

Ez a meghatározás, amely — mint ismeretes — a jog fogalmának genus proximumát a magatartási szabályban jelöli meg, keletkezésekor kétségtelenül a szovjet jogtudósok többségének helyeslésével találkozott, bár ezzel ellentétes felfogásnak is van nyoma a jogirodalomban.⁸ Az 1938 óta eltelt időszakban változatlanul a Visinszkij-féle jogfogalom-meghatározás érvényesült a szovjet jogtudományban s csak legutóbb, a jogviszonyok kérdéseinek megvilágítására irányuló tudományos vita során jutott kifejezésre olyan álláspont, amely ezt a meghatározást a maga egészében támadja.

II.

A. A. Pionkovszkij, a kiváló szovjet jogtudós, az SzGP. 1956. évi I. számában nagy feltűnést keltő terjedelmes cikket írt az állam- és jogelmélet egyes időszaki kérdéseiről.⁹ E cikk többek között a jog fogalmának a szovjet jogirodalomban elfogadott meghatározásával foglalkozott, s ellene számos kifogást emelt. Ezeket a kifogásokat — melyek lényegében a Visinszkij-féle definíció teljes átdolgozását kívánják — a következőkben lehet összefoglalni:

1. A jogszabályok és jogviszonyok egységes egészet alkotnak. A jogi felépítmény nem korlátozható csupán a jogszabályok rendszerére, hanem magában foglalja a jogszabályok alapján létrejött jogviszonyokat is.¹⁰

lista jogtudomány — szerinte — abban jelent előrelépést ehhez képest, hogy felismeri és hangsúlyozza az osztályérdekek érvényesülését a jogban. Ld. P. I. Stuchka, *The Revolutionary Part Played by Law and the State. — A General Doctrine of Law*. Soviet Legal Philosophy. Translated by Hugh W. Babb. 20th Century Legal Philosophy Series: Vol. V. Harvard University Press, 1951. 20—24. o.

⁷ Ld. M. A. Reiser, *The Theory of Petrazhskii: Marxism and Social Ideology; Law, Our Law, Foreign Law, General Law*. Soviet Legal Philosophy. Translated by Hugh W. Babb. 20th Century Legal Philosophy Series: Vol. V. Harvard University Press, 1951. 71—82. és 83—109. o.

⁸ Ld. pl. Visinszkijnek az értekezleten elhangzott felszólalását, továbbá A. K. Sztalgevic, *A jogfogalom kérdéséhez* (SzGP, 1948. 7. sz. 49—63. p.) című cikkét, amely — az 1938-ban kifejtett álláspontjának megismétlésével — szembefordul a Visinszkij-féle meghatározással és azt normatívnak minősíti. Sztalgevic a dolgok lényegére és megjelenési formájára vonatkozó filozófiai tételtől indul ki. Eszerint a lényegnek meg kell nyilvánulnia, s e megnyilvánulási formák — a jelenségek — a lényegnek egy-egy oldalát képezik. A megismerés mindig a jelenségtől halad a lényeg felé, a kevésbé bonyolulttól a bonyolultabb felé. A jog lényegének feltárásánál is a különböző megjelenési formák-ból, jogi jelenségekből kell kiindulni. Ennek alapján arra a következtetésre jut, hogy a jog lényege négy elemből tevődik össze: az uralkodó osztály akarata (a), amelynek tartalmát az osztály létfeltételei határozzák meg (b), az állam által létrehozott és védett jogszabályok, mint a jog fő megjelenési formái (c) és a társadalmi viszonyok állami szabályozása az uralkodó osztály érdekében, mint a jog feladata (d). Sztalgevic a következő meghatározást ajánlja: A jog az uralkodó osztály törvénybe foglalt akarata, olyan akarat, amelynek tartalmát ezen osztály anyagi életfeltételei határozzák meg, amely akarat az állam által létrehozott és az állam kényszerítő erejével védett normák rendszerében jut kifejezésre, a társadalmi viszonyoknak az uralkodó osztály érdekében történő állami szabályozása céljából. (58. o.) Ez a meghatározás a szocialista jogra is érvényes azzal a kiegészítéssel, hogy a szocialista jog lényegének összetevői között szerepel a kommunista párt vezető és irányító szerepe, amelynek a meghatározásban is kifejezésre kell jutnia.

⁹ A. A. Pionkovszkij, *Az általános állam- és jogelmélet néhány kérdése*. SzGP, 1956. I. sz. 14—27. o., magyarul: CGY. VI—1956. 99—113. o.

¹⁰ I. m. 103. o.

2. A jog fogalmát „pontosabban” kell meghatározni. A jogfogalomból nem szabad kirekeszteni a jogviszonyokat, mert az uralkodó osztály akarata nemcsak a jogszabályokban, hanem az állam kényszerítő erejével biztosított jogviszonyokban is „megtestesül”.¹¹

3. A Visinszkij-féle meghatározás a jogot csupán objektív értelemben fogja át és nem öleli fel a jogot szubjektív értelemben.¹²

4. Meg kell védeni a jogról a Kommunista Párt Kiáltványában adott meghatározást, de anélkül, hogy a meghatározásnak csupán szorosan vett normatív magyarázatot adjanak.¹³

Nézzük ezeket a kérdéseket egyenként.

1. A jogszabályok és jogviszonyok szoros, elválaszthatatlan kapcsolatának elismerése az újabb szovjet jogirodalomban általánosnak mondható. A jogszabályok egyfelől megállapítják a társadalmi viszonyoknak az uralkodó osztály érdekeivel összhangban álló rendjét, másfelől általánosan kötelezővé teszik az e rend megvalósítására alkalmas magatartást. A jogszabályok különféle jogokat és kötelezettségeket rónak a társadalom tagjaira, az egyes állampolgárokra, továbbá a különböző társadalmi és állami szervezetekre. A jogszabályok hatására jön létre a konkrét jogok és kötelezettségek sora, alakul ki a jogviszonyok hálózata, helyes tehát az a megállapítás, hogy a jogviszony nem más, mint a jogszabály a maga megvalósulásában.¹⁴ A jogviszonyokon keresztül válik valósággá a jognak, mint a felépítmény részének alapjára gyakorolt visszaható szerepe, az alap fejlődését támogató, előrevívó hatása.

Ezekből a tételekből Piontkovszkij azt a következtetést vonja le, hogy a jogot nem lehet sem kizárólag a jogszabályokra, sem kizárólag a jogviszonyokra korlátozni.¹⁵ Az a szoros összefüggés, amely a jogszabály és gyakorlati megvalósulása : a jogviszony között fennáll, indokolja, hogy a jogot e két elem egységeként fogjuk fel. Habár a két elem nem egyenrangú — Piontkovszkij maga is elismeri a jogszabályok elsődleges, meghatározó jellegét a jogviszonyokkal szemben — a jog lényegének ilyen értelmezése mellett lehet érveket találni. Piontkovszkij azonban cikke más helyén ugyanezt a tételt a jogi felépítményre vonatkozólag említi, vagyis a jogi felépítményt tekinti két elemből, a jogszabályokból és a jogviszonyokból összetettnek.¹⁶ Ez annyit jelent, hogy Piontkovszkij azonosítja a jog fogalmát a felépítmény jogi részének, vagy más szóval : a jogi felépítménynek a fogalmával.

Ezzel a következtetéssel nehéz volna egyetértetni. A szovjet jogtudomány teljesen egységes abban, hogy nemcsak a jogszabályokat, hanem a jogviszonyokat is, de ezenkívül egy sor egyéb jogi jelenséget is a jogi felépítményhez tartozónak tekint. Aligha akad olyan szovjet jogtudós, aki a jogi felépítményt a jogszabályok összességére akarná korlátozni. A jogi nézetek (jogtudat, jogtudomány stb.), valamint a jogintézmények (jogszabályok, jogviszonyok, az egész jogrendszer, valamint az ennek gyakorlati érvényesítését előmozdító állami szervek, bíróság, ügyészség stb.) egyaránt a jogi felépítmény részei. Ez azonban még nem teszi indokolttá, hogy egyenlőségi jelet tegyünk mindenre jelenségek, vagyis a jogi felépítmény egésze és a jog között. Erre nem nyújtanak alapot a marxizmus—leninizmus klasszikusainak a jogra vonatkozó megállapításai sem. Így Piontkovszkijnak a jogszabály és a jogviszony egységéről szóló tétel alapján levont első következtetését el kell utasítanunk.

2. Piontkovszkij a jogszabályok és jogviszonyok egységéből egy további következtetést is levon, mégpedig a jog fogalmára vonatkozóan. Nézete szerint a jogfogalomban a jogviszonyoknak is helyet kell kapniuk. Érvelését a jogról a Kommunista Párt Kiáltványában adott meghatározásra alapozza. Értelmezése szerint a törvényerőre emelt akarat nem más, mint a társadalom állami vezetését, a saját diktatúráját megvalósító uralkodó osztály akarata. Minthogy pedig ez az akarat nemcsak a jogszabályokban, hanem a jogviszonyokban is kifejezésre jut, ennek a jogfogalomban is tükröződnie kell.¹⁷ Ez az értelemezés némileg önkényesnek tűnik. Az uralkodó osztály akarata csak azáltal

¹¹ Uo. 104. o.

¹² Uo. 105. o.

¹³ Uo. 106. o.

¹⁴ Ld. Kecekjan, *Jogszabályok és jogviszonyok*. SzGP, 1955. 2. sz. 24. o. E tétel helyességét Piontkovszkij is kifejezetten elismeri. CGY. VI—1956. 103. o.

¹⁵ Piontkovszkij, i. m. 104. o.

¹⁶ Uo. 103. o.

¹⁷ Uo. 104. o.

válík a társadalom minden tagját egyaránt kötelező *joggá*, hogy az állam közreműködésével, az uralkodó osztálynak az állami törvényhozó tevékenységben résztvevő tagjai révén *törvényerőre emelik*. Ennek a kifejezésnek — mint arra Farber helyesen mutat rá¹⁸ — nem szabad önkényes magyarázatot adni. Marx és Engels a Kiáltványban sem a jogszabályról, sem a jogviszonyról nem beszélt, nehezen lehetne tehát Piontkovszkij álláspontját a Kiáltvány szóhasználatára alapozni. A „törvényerőre emelés” Marx és Engels szóhasználatában általánosan, az egész társadalomra egyaránt kötelezővé tételt jelent. Ez világosan kitűnik egyébként Marxnak Boltéhoz intézett leveléből is: „... minden mozgalom, amelyben a munkásosztály mint *osztály* szembeszáll az uralkodó osztályokkal és megkísérli, hogy külső nyomással kényszerít alkalmazzon ellenük, politikai mozgalom. Pl. az a kísérlet, hogy egy egyedülálló gyárban vagy iparágban sztrájkokkal stb. az egyes tőkéseket a munkaidő korlátozására kényszerítsék, merőben gazdasági mozgalom, viszont a megmozdulás, amely *törvényt* akar kikényszeríteni a nyolcórás munkanapról stb., politikai mozgalom. S ily módon a munkások elszigetelt gazdasági mozgalmából mindenütt létrejön egy *politikai* mozgalom, vagyis az *osztály* mozgalma, hogy érdekeiket általános formába öltöztesse, olyan formába, amelynek általános társadalmi kényszerként ható ereje van.”¹⁹

Amennyiben tehát jogfogalmunkat a Kommunista Kiáltványban adott meghatározásra kívánjuk építeni — s ez a marxista—leninista állam- és jogelmélet számára nem képezheti vita tárgyát —, akkor annak autentikus — maguktól a szerzőktől származó — értelmezését kell elfogadnunk.

A másik kérdés, amely ezzel kapcsolatban felmerül, az akarat „megtestesülésének” kérdése. Helytálló-e Piontkovszkijnak az a megállapítása, hogy az uralkodó osztály akarata nemcsak a jogszabályokban, hanem az állam kényszerítő erejével biztosított jogviszonyokban is kifejezésre jut, illetve Piontkovszkij szóhasználatát követve: megtestesül? Nézetünk szerint ez a megállapítás nem tartható fenn, s teljes mértékben jogosnak kell tartanunk Farbernek — már idézett vitáikékben ezzel kapcsolatban tett — ellenvetéseit. Farber helyesen mutat rá arra, hogy az uralkodó osztály akarata nem csupán a jogszabályokban és a jogviszonyokban, hanem egy sor más, jogi jellegű felépítményi elemben, sőt a jogi felépítményen kívül eső társadalmi jelenségben is kifejezésre jut. Nyilvánvaló tehát, hogy nem az akarat fogalmából kell a jogi valóságot megközelíteni, hanem megfordítva: a konkrét jogi jelenségek, a valóság tanulmányozása alapján kell megalkotni a jog fogalmát.²⁰

További jogos ellenvetést is tesz Farber Piontkovszkij most tárgyalt álláspontjával szemben. Ismeretes, hogy a jogviszonyokat létrehozó jogi tények között szerepel a jogellenes cselekmények nagy csoportja is. Hogyan lehet elképzelni az uralkodó osztály akaratának „megtestesülését” olyan jogviszonyban, amely jogsértés útján keletkezett? Az ilyen jogviszony egyik alanya a jogsértő egyén, akinek akarata az adott esetben szembeszáll a jogszabályban megtestesülő állami akarral. Nyilvánvaló, hogy az uralkodó

¹⁸ I. E. Farber. *A jogfogalom kérdéséhez*. SzGP, 1957. 1. sz. 40. o.

¹⁹ *Marx levele Boltéhoz*, 1871. nov. 25. Marx—Engels, *Válogatott levelek*. Szikra, Budapest, 1950. 319. o.

²⁰ A Jogtudományi Közlönyben megjelent szemleciikk (Peschka Vilmos, *Vita a jogfogalomról a szovjet jogelméletben*. Jogtudományi Közlöny, XII—1957. 193. o.) szerzője, Peschka Vilmos „önkényes”-nek, „erőszakolt”-nak bélyegzi azt az értelmezést, amelyet Farber és Alekszandrov Piontkovszkij álláspontjának tulajdonít. Nézete szerint Piontkovszkij csupán „azt igyekszik bizonyítani, hogy a Kommunista Kiáltvány híres meghatározása, mely szerint a jog az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata, nincs ellentétben azzal, ha a jogviszonyokat a jog fogalmi elemévé teszi, mert a jogszabályban kifejeződő törvényerőre emelt osztályakarat a jogviszonyok résztvevőinek individuális akaratában realizálódik.” Úgy gondoljuk, hogy a dolog éppen fordítva áll: Piontkovszkij az, aki a jogviszonyokról, mint a jog fogalmi eleméről szóló tételt a Kommunista Kiáltványban foglalt klasszikus megállapítás önkényes, szavakhoz tapadó értelmezésével próbálja igazolni. Nézetünk szerint Peschka elvtárs megállapításának második részével sem lehet egyetérteni, mert a jogszabályba foglalt osztályakarat nem minden esetben realizálódik a jogviszonyok alanyainak individuális akaratában. Ez az osztályakarat nemcsak az uralkodó osztállyal szembenálló osztályok tagjainak akaratával áll szemben, hanem gyakran az uralkodó osztály egyes tagjainak individuális akaratával is, s ilyenkor ezek akarata ellenére realizálódik a közreműködésükkel létrejött jogviszonyban az uralkodó osztály akaratát kifejező jogszabály.

osztály akarátának maradéktalan, teljes „megtestesüléséről” ilyen jogviszonyban nem lehet szó.²¹

Mindennek alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a Piontkovszkij által felhozott érvek nem elég erősek ahhoz, hogy indokoltá tegyék a jogviszonyoknak a jogfogalomba való felvételét.

Nem lehetne-e azonban erősebb érveket találni a jogviszonyoknak a jogfogalomba való felvétele mellett? Ha a kérdést arról az oldalról közelítjük meg, hogy Piontkovszkij tulajdonképpen a jogszabályoknak a jogviszonyok útján való tényleges érvényesülését, realizálódását kívánja kidomborítani a jog fogalmában, úgy lényegében azt kell eldöntenünk, hogy fogalmi elem-e a jognak a realizálódás, a gyakorlatban való tényleges érvényesülés. A jogfogalom körül lefolyt vita során felmerült egyik álláspont szerint „a jogszabály nem maradhat fenn a konkrét személyek jogaiban és kötelezettségeiben, a jogviszonyokban való megtestesülés nélkül”.²² A másik álláspont viszont azt tartja, hogy a jogszabálynak részben vagy egészben, könnyen vagy nehezen való érvényesítése egyáltalán nem befolyásolja annak jog-jellegét.²³ Az első álláspont — melyhez bár óvatos formában, de Piontkovszkij is csatlakozik — véleményünk szerint abszolutizálja, túlzásba viszi a jogszabály és a jogviszony összefüggésére vonatkozó helyes felismerést. Az e felfogást valló szerzők célkitűzése alapján véve helyes, hiszen a jog — e bonyolult társadalmi jelenség — lényegének minél teljesebb feltárására irányul, de a jog társadalmiságának a jogfogalomban ily módon való kifejezésre juttatására véleményünk szerint nincs szükség, hiszen a jogszabály maga is társadalmi jelenség. Piontkovszkij felfogásában még érezhető a jog mint Sollen-kategória újkantianus értelmezése s a jogszabályt csak Sollen-nek, illetve a materialista dialektika kategóriáját használva: lehetőségnek tartja. E probléma részletes taglalásáruitt nincs módunk. Csupán azt a meggyőződésünket szögezzük le, hogy a Sein és a Sollen régi problémáját a jogban valóban ezen a vonalon kell megoldani, de a lehetőség és valóság ellentétpárjának helyes alkalmazásával, amely a jogszabályt nemcsak lehetőségnek, hanem valóságnak, társadalmi realitásnak is tekinti. Ilyen értelmezés mellett magától megdől az a nézet, mely a jog fogalmából a jog társadalmiságára, gyakorlatban való érvényesülésére való utalást hiányolja.

A logika oldaláról megközelítve a kérdést, mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy milyen követelményeket állít a tudomány egy meghatározással szemben. „A logika szerint a meghatározás, a fogalom akkor világos, ha tartalma teljesen ismeretes. A fogalom tartalma pedig akkor ismeretes, ha megadjuk ... a legközelebbi nemet (latinul: *genus proximum*) és a fogalmat jellemző sajátos faji különbséget (latinul: *differentia specifica*).”²⁴ Míg tehát a logika tudományának megalapítója, Aristoteles, a meghatározással szemben azt a követelményt támasztotta, hogy az feltárja a meghatározandó jelenség valamennyi lényeges ismervét,²⁵ addig a modern logika csak a közös nem-fogalmon belüli elválasztó ismérveket veszi fel a meghatározásba.

Ezeket a megállapításokat a jog fogalmára alkalmazva, mindenekelőtt a *genus proximumot* kell tisztáznunk. Ez — a szovjet jogtudomány képviselőinek úgyszólván teljesen egybehangzó álláspontja és saját nézetünk szerint is — a magatartási szabály fogalma.²⁶ A jog a társadalomban fellelhető magatartási szabályok egyike, s azoktól első-

²¹ Peschka elvtárs azt állítja, hogy „a jogsértő személy akarata, amely a jogsértő cselekedetre irányul, nem valamely jogviszony és jogszabály realizálódását jelenti, hanem éppen ellenkezőleg, egy olyan jogi tény, amely valamely jogszabály és jogviszony megsértésében merül ki és új jogviszony, pl. büntető jogviszony keletkezését vonja maga után.” (Uo. 194. o.) Nyilvánvaló azonban, hogy a jogszabályt sértő egyén ennek az új jogviszonynak is egyik alanya lesz, nehéz volna tehát igazolni, hogy akarata a továbbiakban összhangban fog állni a jogszabályban foglalt osztályakarrattal.

²² Kecsekjan, *Jogszabályok és jogviszonyok*. SzGP, 1955. 2. sz. 27. o.

²³ Ld. Farber, *A jogfogalom kérdéséhez*. SzGP, 1957. 1. sz. 43. o.

²⁴ Fogarasi Béla, *Logika*. Harmadik kiadás. Budapest, 1955. 141. o.

²⁵ Ld. Walter Dubislaw, *Die Definition*. Dritte Auflage. Leipzig, 1931. 2—3. o.

²⁶ Megjegyezzük, hogy a szovjet szocialista jog meghatározásával kapcsolatban az SzGP husájain 1951-ben lefolyt vita során a meghatározásnak elsősorban éppen ezt az elemét támadták. Így G. I. Fegykin a jogi norma fogalmát vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy „a jogi normák ereje nemcsak abban áll, hogy megmutassák a kötelező magatartást, irányítását a kiválasztási aktusokat, mutassák az egyes személyeknek, individuumoknak a helyeslehető, kötelező és lehetséges magatartást. Mindenekelőtt abban áll (a jogi normák ereje), hogy az osztályok közötti viszonyokat fejezik ki és rögt-

sorban létrejöttében és szankciójának eltérő voltában különbözik. E kérdés részletes elemzése kívül esik e cikk keretein. Itt csak azt vizsgáljuk, hogy a jogot más társadalmi magatartási szabályoktól elválasztó differentia specifica-k közé tartozik-e a jognak ama sajátossága, hogy a jogviszonyok útján a valóságban érvényesül, s ezzel hatást gyakorol az alapját képező társadalmi viszonyokra.

A társadalom életében legnagyobb szerepet játszó magatartási szabályokat ebből a szempontból megvizsgálva, arra a következtetésre jutunk, hogy ezek mindegyike „jogokat” és kötelezettségeket ró a társadalom egyes tagjaira vagy szerveire, bizonyos körben valamennyi érvényesül és így hatást is gyakorol a társadalom életére.²⁷ A jogszabályokkal szemben mutatkozó elválasztó különbség abból adódik, hogy a jogszabályok az uralkodó osztály akarataként, általánosan kötelező erővel jönnek létre, szankciójuk pedig végső soron az állami kényszer. A tényleges érvényesülés követelménye tehát nem jelent megkülönböztető ismérvet a magatartási szabályok genus proximumán belül. Ebből viszont logikusan következik, hogy nem vitatva, sőt nyomatékosan hangsúlyozva a jogszabályok és jogviszonyok elválaszthatatlan egységét, mégis arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a jogviszonyok felvétele a jogfogalomba nem volna helyes.

Az elméleti ellenérvek mellett a gyakorlati megfontolás is az ellen szól, hogy a jogviszonyokra való utalást a jogfogalom elemévé tegyük. Farber már idézett vitacikkében arra a veszélyre hívja fel a figyelmet, amely a jognak egyrészt az állam által létrehozott jogszabályokkal, másrészt az ezeket a jogszabályokat „realizáló” jogviszonyokkal való azonosításában rejlik. Nézete szerint ez a jogviszony alanyainak magatartását a jog rangjára emelné, ami egyenes utat jelent a törvénytelenység és az énkény felé. Véleményünk szerint Farber itt eltúlozza a veszélyeket. Piontkovszkij szóhasználatából

zítik azokat a viszonyokat, amelyek a társadalom bázisát alkotják.” (G. I. Fegykin: *A szovjet szocialista jog meghatározásának kérdéséhez*, SzGP, 1951. 5. sz. 19. o. Magyarul: az Állam- és Jogtudományi Intézet fordítási anyaga, Sz/173. szám alatt). Fegykin tehát lényegében a jogi norma fogalmának tágabb értelmezése mellett foglalt állást. P. N. Galanza — Fegykin cikkére válaszolva — már jóval tovább megy és nyíltan kétségbevonja a jog magatartás-szabály jellegét. (P. N. Galanza, *A szovjet szocialista jog meghatározása*, SzGP, 1955. 10. sz. 29—32. o. Magyarul: az AJI fordítási anyaga, Sz/344. szám alatt.) Véleménye szerint a magatartási szabály fogalma szűk, nem fedi a jog tartalmának gazdagságát. Így nem lehet a magatartási szabály gyűjtőfogalma alá vonni az olyan jogszabályokat, amelyek az állami, az állami szervek, intézmények, vállalatok stb. szervezetét határozzák meg. Ez az érvelés — nézetünk szerint — két okból nem helytálló. Egyfelől egy intézmény szervezetét megállapító jogszabály is mindig konkrét emberi magatartást követel meg: az intézmény létrehozását, esetleg szervezetének megváltoztatását stb., amely természetesen csak emberi magatartás, cselekvés útján történhet. Ilyenkor — bár nem kifejezett formában, hanem hallgatóságosan — benne rejlik a jogszabályban a konkrét emberi magatartás meghatározása, szabályozása. Másfelől az emberi magatartás állhat nem-tevésben, valamitől való tartózkodásban is. A valamely intézmény szervezetét megállapító jogszabály pl. azt a kötelezettséget rója az állampolgárookra, hogy ismerjék el ezt a szervezetet és tartózkodjanak annak megsértésétől.

Ugyancsak a jogszabálynak ezt negatív magatartásra, vagyis a cselekvéstől való tartózkodásra irányuló jellegét téveszti szem elől Galanza azzal a megállapításával, hogy a magatartási szabály fogalmába nem férnek bele az egyén, ill. valamely közösség alanyi jogait meghatározó jogszabályok, pl. a szovjet alkotmányban az állampolgári jogokról szóló cikkei. Nézetünk szerint nyilvánvaló, hogy az alkotmány vonatkozó cikkeiben az állampolgároknak olyan alanyi jogai testesülnek meg, amelyekkel minden más állampolgár, állami és társadalmi szerv kötelezettként áll szemben, vagyis negatív magatartást, a (körülírt alanyi jogokat sértő) cselekvéstől való tartózkodást köteles tanúsítani.

²⁷ Ezt a tételel még a legelvontabb, legkevésbé tételezett magatartási szabályokra vonatkozólag is be lehet bizonyítani. Az erkölcsre vonatkozó marxista-leninista felfogás például az erkölcsöt nem abszolút, a társadalomtól független értékmérőnek tekinti, hanem rámutat a társadalmi létből való függőségre. Az erkölcsi értékelés — a joghoz hasonlóan — az emberi magatartást nem „önmagában, hanem társadalmi vonatkozásában bírálja el, természetesen mindig egy meghatározott osztály nézőpontjából. Az erkölcsi kötelezettséggel szemben „jogosított”-ként végső soron az illető társadalmi osztály áll, amely erkölcsi értéktételével sújtja az osztály erkölcsi szabályainak megsértőjét.

schol sem lehet arra következtetni, mintha a jogszabályokat, illetve a jogviszonyokat külön-külön a jog rangjára kívánná emelni. Véggkövetkeztetése, amelyre a jogszabályok és jogviszonyok szoros kapcsolatának felismerése után jut, csupán az, hogy e kapcsolatnak a jog tudományos fogalmában is kifejezésre kell jutnia.

Ebből a végkövetkeztetésből egy egészen más gyakorlati veszély adódik. Ha a jog fogalmának lényeges, mellőzhetetlen jegyvé tesszük a jogviszonyokat, vagyis a tényleges érvényesülést, akkor ebből szükségszerűen következik, hogy nem ismerhetjük el jognak az olyan — formailag érvényben levő — jogszabályokat, amelyek valamilyen oknál fogva a gyakorlatban nem hatályosulnak. A veszélyt itt az jelenti, hogy megállapításunk nemcsak számos, a múltból fennmaradt, formálisan hatályon kívül nem helyezett, de mint a szocialista jogtudattal nyilvánvalóan szembenálló, a jogalkalmazó szervek által soha nem alkalmazott jogszabályra vonatkozik, hanem egyes szocialista jogszabályokra is, amelyek — noha formailag érvényesek — egyáltalán nem vagy csak elenyészően csekély számban kerültek bírói úton alkalmazásra. E jogszabályoknak mint jognak létezését tagadni egyértelmű a szocialista törvényesség csorbitásával.

3. Piontkovszkij álláspontja szerint a jogfogalom meghatározásában utalni kell az alanyi jogra is. Nézetünk szerint ez teljesen fölösleges. Az alanyi (szubjektív) jog nem önállóan, hanem csak a jogszabály, az „objektív” jog alapján létezik: minden jogszabály az alanyi jogok és a velük szemben álló, nekik pontosan megfelelő kötelezettségek sorát hozza létre.²⁸ Ha elfogadnánk a tételes jogtól függetlenül létező alanyi jogok kategóriáját, ettől már csak egy lépés vezet az embert „természettől fogva” megillető jogok, vagyis a természetjog elismeréséhez. Piontkovszkijnek kétségtelenül igaza van abban, hogy „az alanyi jognak és mindenekelőtt a szovjet polgár mint a szocialista jogviszony alanya személyiségi jogainak az egész problémája eddig még nem vonta magára megfelelő módon a jog teoretikusainak a figyelmét.”²⁹ Azzal is egyetértünk, hogy az alanyi jog problémájának a jogelmélet rendszerében el kell nyernie a megfelelő helyet, de — véleményünk szerint — a probléma megoldását nem a jogfogalomban, hanem a jogviszonyok elméletének kidolgozásánál kell keresni.

4. A legnehezebb problémát Piontkovszkij azzal veti fel, hogy a Kommunista Kiáltványban adott jogfogalom-meghatározás fenntartása mellett ki akarja küszöbölni a jogfogalom „szorosan vett normatív értelmezését”. Álláspontja visszavezet azokhoz a vitákhoz, amelyek a polgári jogtudományban a jog lényegét illetőleg a jogi pozitivizmus két fő válfaja, a szociológiai és az analitikus irányzat között folytak és folynak, amelyek kihatásai a Szovjetunióban is megmutatkoztak. A probléma megoldása nemcsak a jog lényegének sokoldalú, tudományos igényű feltárásához járulna hozzá, hanem megkönnyítené a szovjet állam- és jogelmélet eddigi útjának, kiemelkedő képviselőinek helyes értékelését is. Távol áll tőlünk az az igény, hogy egy szemleciikk keretében kívánjunk a megoldás igényével fellépni ilyen nagyfotosszerű kérdéssel kapcsolatban. Csupán arra szorítkozunk, hogy a szovjetunióbeli vita vonatkozó részét ismeressük, s annak alapján, illetve annak kiegészítéseként kíséreljünk meg néhány megjegyzést tenni.

Mint említettük, a normativizmus kérdése a burzsoa jogtudománynak is egyik legvitatottabb problémája, s különösen a jogszociológiai iskola szögezi szembe gyakran ellenfeleivel a normativizmus vádját. Dehát hiba-e a normativizmus tulajdonképpen? A kérdésre csak akkor válaszolhatunk, ha előzőleg a jogszociológiával való szembenállás szempontjából tisztáztuk a normativizmus mibenlétét. A legautentikusabb, a normativizmus vádjával legtöbbet illetett jogtudós, Kelsen álláspontját idézzük: „Mint hogy ennek az általános jogelméletnek az a célja, hogy lehetővé tegye a valamely partikuláris jogrenddel foglalkozó jogász, bíró, jogalkotó, vagy jogtanár számára saját tételes jogának megismerését és lehetőleg pontos leírását, következik, hogy az ilyen elméletnek fogalmait kizárólag a tételes szabályok tartalmából kell merítenie. . . . Ami nem lehetséges fel a tételes jogszabályok tartalmában, az nem kerülhet be a jogi fogalmakba sem. . . . Tiszta jogtanaknak nevezik ezt az elméletet, mert mentes maradt minden olyan elemről,

²⁸ Az objektív és szubjektív jog összefüggésével kapcsolatban Alekszandrov találóan állapítja meg, hogy az „objektív” és „szubjektív” jog elnevezés viszonylagos jelentésű, mert csak arra utal, hogy az első esetben a „jog” szót nem valamilyen alanya vonatkoztatott értelemben használjuk, míg a második esetben meghatározott személyre vonatkoztatva. (N. G. Alekszandrov, *Törvényesség és jogviszonyok a szovjet társadalomban*. Goszjurizdat, Moszkva, 1955. 88. o.)

²⁹ Piontkovszkij i. m. 105. o.

amely a jog megismerését, nem pedig létrehozását céljául kitűző tudomány sajátos módszerétől idegen.”³⁰

Nyilvánvaló, hogy a „tisztta jogtan” lényegének minden oldalról való feltárására nem vállalkozhatunk. Az azonban az idézett sorokból is megállapítható, hogy a tisztta jogtan, s lényegében minden normativista irányzat, vizsgálódásaiban a normából, a jogszabályból indul ki, a jogszabályokat önmagukban zárt rendszernek tartja, s nem tekinti feladatának a normák társadalmi vonatkozásainak kutatását. Ez az állásfoglalás nem jelenti azt, hogy Kelsen és a normativisták nem ismerik el a társadalom és a jogszabályok kapcsolatának létezését, hanem csupán azt, hogy nézetük szerint ezeknek a kapcsolatoknak a vizsgálata kívül esik a jogtudomány keretein. S mindezt a módszer tisztasága érdekében, amely állítólag nem tűri a Sollen világába tartozó normák és a Sein világát alkotó társadalmi valóság vegyítését. A normativizmus tehát a tértől és időtől függetlenül létező normák tudománya, s mint ilyen a marxista—leninista elmélettől mélysegen idegen. A normativistákra is érvényes Engels megállapítása: „Mivel a gazdasági tényeknek minden egyes esetben jogi indítókok formáját kell magukra öltetniök, hogy törvény formájában lehessen őket szembesíteni és mivel ennél természetesen tekintettel kell lenni az egész már érvényben levő jogrendszerre, azért azt hiszik, hogy a jogi forma minden és a gazdasági tartalom semmi.”³¹

A marxista—leninista jogelmélet elismeri a társadalmi normák létezését, s a jogot is közéjük sorolja. Távol áll azonban tőle, hogy a jogszabályokat olyan külső mértéknek tekintse, amelyet a társadalom termelési viszonyainak fejlettségétől, az osztályerőviszonyoktól és más szociológiai tényezőktől függetlenül alkalmaznak az emberi magatartások megítélésére és befolyásolására.³²

Piontkovszkij cikkében — ha nem nevezi is kifejezetten normativistáknak a Visinszkij-féle jogfogalom híveit — „szorosan vett normatív” jellegűnek tekinti ezt a meghatározást, s ezzel lényegében feleleveníti a normativizmus régi vádját.³³ Ez az állásfoglalás azon alapul, hogy a Visinszkij-féle jogfogalomban a magatartási szabály fogalma szerepel genus proximumként.

Kérdés azonban, hogy normativizmus-e, ha jogfogalmunk középpontjába a magatartási szabály fogalmát állítjuk? A normativizmus lényegével kapcsolatban kifejtettek alapján nyilvánvaló, hogy ez a vád nem tartható. Ha a jog magatartási szabály jellegének hangsúlyozása mellett elismerjük e magatartási szabályok másodlagos voltát a gazdasági alaphoz viszonyítva, tehát a jogi jelenségek vizsgálata során kiindulópontnak nem a jogszabályt, hanem a társadalom termelési viszonyait tekintjük, úgy álláspontunknak — a lényegot tekintve — semmi közös jegye nincs a burzsoa normativizmus-sal.

Piontkovszkij vádja tehát nem indokolt. Álláspontja, amely a jog normatív jellegét alábecsüli — amellett, hogy elméletileg nem tartható —, gyakorlatilag is káros, amint erre Farber és Alekszandrov egyaránt rámutattak.³⁴ Ez az elméleti konstrukció.

³⁰ Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1949. XIII—XIV. o.

³¹ Engels, *Feuerbach és a klasszikus német filozófia felbomlása*. Marx—Engels, *Válogatott Művek*. II. Szikra, Budapest, 1949. 398—399. o.

³² A normativitás marxista—leninista értelmezéséről ld. bővebben: Szabó Imre, *Hans Kelsen és a marxista jogelmélet*. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, I. sz.

³³ A. J. Visinszkij már 1938-ban, az általa javasolt jogfogalom-meghatározás vitáján védekezett a normativizmus vádja ellen, s élesen elhatárolta saját álláspontját a burzsoa normativisták, elsősorban Duguit és Kelsen felfogásától. Az 1948-as értekezleten ismét sikraszállt egyes törekvésekkel szemben, amelyek a normativizmus helytelen értelmezése alapján igyekeztek a meghatározást támadni. (Ld. A. J. Visinszkij, *A szovjet állam- és jogtudomány kérdései*. Két tanulmány. Budapest, 1950. 39—40. o. és 105—112. o.) A normativitás kérdésében folytatott vita a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo hasábjain hamarosan felújult, (Ld. A. K. Sztalgevic, *A jogfogalom kérdéséhez*. SzGP, 1948. 7. sz. 49—63. o. és N. G. Alekszandrov, *A burzsoa ideológia maradványainak bírálathoz a jog meghatározásával kapcsolatban*. SzGP, 1948. 10. sz. 43—49. o.) azóta — tudomásunk szerint — a kérdés mostanáig nyugvóponton volt.

³⁴ I. E. Farber, *A jogfogalom kérdéséhez*. SzGP, 1957. I. sz. 47. o. és N. G. Alekszandrov, *Jogviszonyok és termelési viszonyok a szocialista társadalomban*. Vopr. Fil. 1957. I. sz. 57. o.

ha kifejezetten nem is tagadja, de lényegében alábecsüli a jog normatív jellegét, s ez semmiképpen nem segíti elő a szocialista törvényesség megszilárdításának ügyét.

III.

Talán nem tévedünk, ha megállapítjuk, hogy Piontkovszkij álláspontja — melynek sebezhető pontjaira e rövid összefoglalás keretében is megkíséreltünk rámutatni — a szovjet jogirodalomban úgyszólván általános elutasítással találkozik.³⁵ Ezzel egyidejűleg azonban felmerült a Visinszkij-féle jogfogalom-meghatározás bizonyos módosításának igénye is. Így M. G. Alekszandrov e meghatározás hibájául rója fel, hogy az államot tünteti fel a jogszabályok érvényesülését biztosító egyetlen eszközként. Valójában pedig a szocialista államot elsősorban az jellemzi, hogy ereje a tömegek öntudatában rejlik. A szocialista jog szabályait is öntudatosan és önként követi a társadalom tagjainak túlnyomó többsége. Az állami kényszer csupán a szocialista jogszabályok megkülönböztető ismérve az erkölcsi szabályokhoz viszonyítva, nem pedig a jogszabályok érvényesítésének egyetlen biztosítója.³⁶

Alekszandrov állásfoglalásából könnyen megállapítható, hogy észrevételei nem annyira a jog általános fogalmára, hanem a szocialista, különösen pedig a szovjet szocialista jog fogalmára vonatkoznak, amelynek meghatározása ugyancsak Visinszkijtől származik. Nem is újak az ellenvetések, hiszen már az 1951-ben, az SzGP. hasábjain a szovjet szocialista jog meghatározása körül lefolyt vitában felmerült hasonló álláspont.³⁷ Vele szemben helyesen mutattak rá arra, hogy a meghatározásban csak azoknak a specifikus vonásoknak kell szerepelniük, amelyek a szovjet szocialista jogszabályokat a szocialista társadalom egyéb magatartási szabályaitól elválasztják. Kétségtelen ugyan, hogy a szocialista társadalom viszonyai között mindinkább előtérbe lép a jogszabályok önkéntes követése az állampolgárok, valamint az állami és társadalmi szervek részéről, mégis az állami kényszer az az ismérv, amely csak a jogszabályban jellemző.³⁸

Alekszandrov állásfoglalása mögött azonban egy sokkal mélyebb probléma húzódik meg, amelyre, ha röviden is, ki kell térnünk. A kérdés az, hogy van-e olyan általános jogfogalom, melynek a szocialista és a kizsákmányoló csupán alfajai, vagy pedig ilyen genus proximumot hiába keresünk, s a szocialista jog — a kizsákmányoló joggal közös ismérvek alapján — általánosanabb fogalom alá nem foglaltható. Alekszandrov állásfoglalása — amennyiben Piontkovszkijnek a jog általános fogalmával kapcsolatos észrevételeit a jog szocialista fogalmára vonatkoztatja, s arra ajánl bizonyos csekély módosítást — arra enged következtetni, hogy Alekszandrov a jog általános fogalmának kidolgozását természetlennek tartja, vagy legalábbis a kutatások körét a szocialista jogfogalom kidolgozására kívánja szűkíteni.

A probléma már a szocialista állam és jog megjelenése előtt felmerült a burzsoa jogirodalomban a jog különböző történeti megjelenési formái, illetve a jog általános fogalma vonatkozásában. Volt olyan — feltehetően a burzsoa relativizmusra visszavezethető — álláspont,³⁹ amely szerint a tudomány semmit sem kezdhet egy minden korra és népre érvényes jogfogalommal. Egy ilyen általános fogalom annyira tartalomszegény és élettelen lesz, hogy egyáltalán nem tudja helyesen bemutatni a valóságot. A jog történeti alakulat, tehát a tudománynak is egy-egy meghatározott történelmi időszakra alkalmazható jogfogalmakkal kell dolgoznia. Indokolt volt viszont ezzel az állásponttal szemben az az ellenvetés, hogy semmi akadályba nincs a történeti fejlődést figyelembe vevő általános jogfogalom kidolgozásának. Ez — nézetünk szerint — annál könnyebben megoldható feladat, mert az egyes kizsákmányoló jogtípusok között nincs olyan mélyreható, minőségi különbség, amely közös ismérvek felkutatását, s így a jog általános fogalmának kidolgozását megakadályozná.

³⁵ Ld. erre vonatkozólag a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetében 1956 februárjában lefolyt vita ismertetését. *SzGP*, 1956. 3. sz.

³⁶ Ld. N. G. Alekszandrov, *Jogviszonyok és termelési viszonyok a szocialista társadalomban*, Vopr. Fil. 1957. 1. sz. 57. o.

³⁷ Ld. G. I. Fegykin, *A szovjet szocialista jog meghatározásának kérdéséhez*. *SzGP*, 1951. 5. sz. 17—23. o. Magyarul: az ÁJI fordítási anyaga, *Sz*/173 szám alatt.

³⁸ Ld. P. G. Szemenov, *A szovjet szocialista jog meghatározásának kérdéséhez*. *SzGP*, 1951. 10. sz. 24—28. o.

³⁹ Hold von Ferneck, *Die Rechtswidrigkeit*. I.

Sokkal nehezebb a kérdés a szocialista állam és jog megjelenése után, amikor a burzsoa joggal — s minden más kizsákmányoló jogtípussal — egy teljesen eltérő, minőségileg különböző jellegű jog áll szemben. Az új joggal kialakult az új, szocialista jogtudomány is, amelynek már kérdésfeltevései és alapkategóriái is mélyrehatóan — szinte összehasonlíthatatlanul — eltérnek a burzsoa jogtudomány problematikájától. Felvethető a kérdés, hogy ilyen körülmények között érdemes-e közös ismérvek, általános jogfogalom után kutatni. E kérdés megválaszolása, az érvek és ellenérvek alapos mérlegelése nagyon messzire vezetne. Itt csak egy, habár talán az egyik legfontosabb körülményre szeretnénk felhívni a figyelmet.

A burzsoa jogtudomány állandóan visszatérő vádja a jog szocialista felfogása ellen, hogy az nemcsak különbözik az ún. „demokratikus” országokban elfogadott értelmezéstől, hanem annak egyenes ellentéte.⁴⁰ Ezzel a váddal szemben könnyen felvethető, hogy a burzsoa jogtudomány még mindig nem jutott közös nevezőre a jog lényegét illetően, így a jog szocialista értelmezésével — amely egyes részletkérdésekben mutatkozó kisebb véleményeltérések ellenére az alapvető, lényeges kérdésekben teljesen egységes — nem állítható szembe egy ugyanilyen, a burzsoa jogtudósok túlnyomó többsége által elfogadott jogfogalom. Ennek hiányában viszont legalábbis túlzás „a demokratikus országokban elfogadott” jogfogalomról beszélni.

Kétségtelen azonban, hogy valóban nagy különbségek vannak a jog mibenlétének szocialista és polgári értelmezése között, s e különbségek a jog osztályjellegének elismeréséből, illetve el nem ismeréséből fakadnak. Az osztályjelleg felismerése és a jogra vonatkozó kutatások középpontjába állítása teszi annyira újjá, a burzsoa jogtudománnyal szembenállóvá a szocialista jogelméletet. A jog szocialista fogalmának többi elemét — a jog normativitására, illetve a társadalomban játszott szerepére való utalást — noha más tartalommal megtöltve, a burzsoa jogtudomány is elismeri. Ezeknek a közös elemeknek a felismerése ma már a burzsoa jogtudományban is fokozatosan hódít. A szocialista jognak jogként való elismerése — bár különböző, s felfogásunkkal sok tekintetben nem egyező érvelés eredményeként — végső soron ezen az alapon válik mind általánosabbá. Az egyik leggyakoribb ilyen érv az, hogy minden jogrendszer alapjában véve politikai eszköz a társadalom vezető rétege kezében, így értékelését sem „magasabbrendű” erkölcsi normák alapján, hanem szerint kell elvégezni, hogy mennyiben alkalmas a vezető réteg politikai uralmának fenntartására.⁴¹ Bár e megállapítások egy részével nem értünk egyet, mégis úgy véljük, hogy a burzsoa és a szocialista jog minőségi különbsége ellenére sincs okunk arra, hogy az általános jogfogalom kidolgozásának lehetőségét tagadjuk.

A szocialista jog jogiságát tagadók malmára hajtja a vizet minden olyan törekvés, amely a burzsoa és a szocialista jog közt fennálló különbségekből a közös jegyek hiányára következtet, s így az általános jogfogalom kidolgozását eleve reménytelen vállalkozásnak ítéli. Ez természetesen nem képzelhető el a szocialista jogfogalom előzetes kidolgozása nélkül, amely így a szocialista jogtudománynak továbbra is egyik központi problémája marad.

IV.

A jog fogalmának kérdése az egész jogtudomány egyik központi problémája. Eldöntése nemcsak a jogelmélet más problémáinak megoldását befolyásolja döntő mértékben, hanem hatást gyakorol az államépítés és jogfejlődés napi munkájára is. Piontkovszkij cikke, mely ennek az alapvető kérdésnek újszerű megvilágítására és megoldására tett — bár véleményünk szerint nem mindenben helytálló — kísérletet, méltán keltheti fel a jog elméleti és gyakorlati művelőinek érdeklődését. S ha megállapításainak jórészt nem is érthetünk egyet, mégis kétségtelen, hogy elősegítik a jog lényegére vonatkozó elméleti tételek mélyebb átgondolását és igényesebb, tudományosabb kidolgozását.

⁴⁰ Legújabbban: Marek St. Korowitz, *Soviet Conception of Law and Protection of Human Rights. Legal Problems under Soviet Domination*. Vol. I. New York, 1956. 27—50. o.

⁴¹ Ld. pl. Harold G. Berman, *Soviet Justice and Soviet Tyranny*. Columbia Law Review, 1955. 6. sz.